
Razpravljanja

Boris Mlakar*

Nekaj podatkov k razjasnitvi stikov med slovenskim protirevolucionarnim vodstvom in Zagrebom ob koncu druge svetovne vojne

V tretji številki lanskega letnika *Prispevki za novejšo zgodovino* je bil v rubriki »Historična dokumentacija« objavljen dokument pod naslovom »Prezrti memorandum generala Leona Rupnika in škofa Gregorija Rožmana Anteju Paveliču«. Za objavo ga je pripravil prof. dr. Avgust Lešnik, ki je k temu prispeval tudi kratek uvod z nekaterimi obširnimi opombami. Čeprav bi tudi to profesorjevo besedilo zaslužilo nekaj dopolnitev, pa naj se na tem mestu pomudimo predvsem ob samem besedilu, pa tudi ob okoliščinah pojava omenjenega dokumenta. Skoraj istočasno je isti avtor ta dokument sicer objavil tudi v zborniku, posvečenem življenjskemu jubileju prof. dr. Jožeta Pirjevca.¹

Kot nahajališče memoranduma prof. Lešnik navaja Arhiv Jugoslavije v Beogradu, konkretno tam nahajajočo se brošuro *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, ki je izšla v Zagrebu leta 1946. Tu gre pravzaprav za kar zajetno knjigo, saj skupaj s prilogami obsega več kot 500 strani in predstavlja eno od publikacij, običajnih za tisti čas, ki so jih tedanje jugoslovanske oblasti izdajale po končanih velikih procesih proti izpostavljenim medvojnim kolaboracionistom oziroma idejnim in političnim nasprotnikom. Podobno je v Ljubljani izšla knjiga z gradivom procesa proti Rupniku, Rožmanu in drugim, v Beogradu pa knjiga ob procesu proti Draži Mihailoviću in njegovim sodelavcem.² Naj dodamo, da je knjiga *Suđenje Lisaku...* prosto dostopna tudi v nekaterih javnih knjižnicah v Ljubljani. V tem smislu po našem mnenju ni mogoče govoriti, da je njena vsebina, vključno z omenjenim memorandumom, na splošno bila prezrta ali nepoznana. Videli pa bomo, da je bil ta dokument poznan in upoštevan tudi v (hrvaški in slovenski) strokovni javnosti, tako da je malce presenetljiv odziv dela slovenske zgodovinske stroke ob »odkritju« tega dokumenta.³

* **Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: boris.mlakar@inz.si**

¹ Avgust Lešnik: Jugoslovansko vprašanje v načrtih koalicije Združenih narodov in taborih slovenske/«jugoslovanske» kolaboracije. V: Pirjevčev zbornik. Koper 2011, str. 493–511.

² Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Ljubljana 1946; Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom. Stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu-Draži Mihailoviću. Beograd 1946 (dalje Izdajnik i ratni zločinac). Slednja publikacija je v obliki reprinta ponovno izšla leta 2005.

³ »V Jugoslaviji smo Slovenci razširili svoje obzorje, stopili iz zapečarske province in se

Ne da bi imeli ambicijo predstaviti celotni spekter hrvaške, srbske in slovenske publicistike ter tudi resne strokovne literature, v kateri se omenja tako zadevni memorandum kot tudi zgodovinske okoliščine, v katerih je bil napisan, naj vendarle omenimo nekaj primerov. Samo mimogrede ga je v svojem velikem delu *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji* omenil beograjski profesor Branko Petranović.⁴ Drugače pa je hrvaški zgodovinar Bogdan Krizman, ki se je v veliki meri posvetil problematiki ustaštva in t. i. »Nezavisne države Hrvatske« (NDH), v svoji drugi knjigi *Ustaše i treći reich*, kar zadeva odnose med ustaši in slovenskim protipartizanskim taborom, obširno citiral zadevne izjave, ki jih je v povojnem zaporu dajal predvsem bivši ustaški opolnomočeni minister Vladimir Židovec. Ta se je naslanjal na poročila in sploh aktivnost prof. Saliha Baljića, ustaškega konzula v Ljubljani, ki je poročal predvsem o politiki generala Rupnika, pri katerem pa je opazil preveliko navezanost na nekdanjo Jugoslavijo. Kljub temu naj bi se začele nekakšne z njim povezane kombinacije ob predvidenem nujnem umiku ob koncu vojne v Slovenijo in stiku z zahodnimi zavezniki, a ni prišlo do nobenega konkretnega dogovora. Židovec je omenjal tudi predlog o slovensko-hrvaški državni zvezi, ki naj bi izvirala od slovenskega mačkovca Pavleta Horvata, ki je med vojno bival v Zagrebu in igral vlogo nekakšnega slovenskega ambasadorja. Omenjal pa je še neko slovensko delegacijo, ki je prav ob koncu vojne prišla v Zagreb in o kateri bomo še govorili. Krizman končuje opis slovensko-hrvaških stikov ob koncu vojne prav z omembo memoranduma, in sicer z besedami: »Ostaja pa nedvomna zgodovinska resnica, da so kvizlinški krogi v Sloveniji pod vodstvom generala L. Rupnika in ljubljanskega škofa G. Rožmana poslali poseben memorandum Paveliću, nadškofu Stepincu in V. Mačku (z 21. aprila 1945), v katerem se zavzemajo za osnovanje skupnega predstavniškega telesa: Komiteja nacionalnega odpora Srbov, Hrvatov in Slovencev«.⁵ Kot vir za to svojo zadnjo trditev Krizman navaja prav knjigo *Suđenje Lisaku...*

Že nekaj let pred Krizmanom je sicer v nekoliko bolj sintetični obliki pojav ustaštva in NDH obdelala hrvaška zgodovinarica Fikreta Jelić-Butić. Tudi ona je, tako kot Krizman, ob pogajanjih Mihailovičevih predstavnikov z Zagrebom aprila 1945 omenila tudi ta memorandum, ga obširno povzela in poudarila, da temelji na predpostavki zanesljive obnove Jugoslavije, pri čemer naj bi bilo seveda nujno, da se najde neki kompromis med separatističnim hrvaškim in jugoslovanskim Mihailovičevim konceptom, nekako v smislu konfederativne rešitve, ter da bi se na tej podlagi vsi lahko vključili v »protikomunistično fronto Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Enako je tudi ona kot vir navedla omenjeno knjigo s sojenja v Zagrebu leta 1946.⁶ V istem smislu je memorandum omenila in navedla njegovo kratko vse-

razgledali po svetu. Ali bi bilo vse to mogoče brez Tita?« – Dr. Jože Pirjevec, zgodovinar. V: Mladina, 23. 12. 2011, str. 79.

⁴ Branko Petranović: *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*, knj. 2. Beograd 1983, str. 215.

⁵ Bogdan Krizman: *Ustaše i treći reich*. Drugi svjezak. Zagreb 1983, str. 286–287.

⁶ Fikreta Jelić-Butić: *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941–1945*. Zagreb 1977, str. 306–307.

bino v svoji naslednji knjigi o hrvaški kmečki stranki (HSS), ne da bi slovensko avtorstvo memoranduma postavljala pod kakršen koli vprašaj.⁷ Pri vsem tem nekoliko bega podatek, da sta tako Krizman kot tudi Jelić-Butićeva, pač povzemajoč uvod v objavo dokumenta v knjigi z zagrebškega procesa, ponavljala trditev, da je bil memorandum izročen/poslan poleg Paveliću tudi Vladku Mačku in Alojziju Stepincu. Objavljeni memorandum je namreč naslovljen samo na poglavnika.⁸ Ob tem naj znova poudarimo, da sta oba hrvaška zgodovinarja omenjeni memorandum obravnavala v širšem kontekstu navezovanja stikov med Dražo Mihailovićem in zagrebškimi voditelji, in sicer z vidika Mihailovićeve želje, da se ob koncu doseže neka politična platforma vseh jugoslovanskih protikomunističnih sil, kar se mu je zdelo pomembno glede na to, da so zavezniki nesporno vztrajali pri zahtevi, da se mora Jugoslavijo obnoviti. Mihailović je imel ob tem še drugo skrb, povezano z ustaši, namreč kako zagotoviti varen premik različnih četniških formacij čez ustaško ozemlje v Slovenijo, čeprav se sam ni nameraval umakniti v Slovenijo.

Leta 1984 sem podpisani v reviji Borec objavil članek, posvečen stikom med protipartizanskim taborom v Ljubljani in ustaši na Hrvaškem. Povod za to pisanje sta bili prav omenjeni Krizmanovi knjigi o ustaših in tretjem rajhu, v katerih so se sicer sporadično pojavljali različni podatki o tem vprašanju. S stališča tedanjega poznavanja problematike in tudi s pomočjo omenjenih podatkov sem podal kratek pregled teh stikov, pri čemer sem posebno pozornost namenil predlogu o »hrvaško slovenski državni zvezi« ter ob tem tudi vlogi in dejavnosti že omenjenega Pavla Horvata.⁹ »Temeljna načela za državno zvezo med Neodvisno državo Hrvatsko in Slovenijo« so bila objavljena kot dodatek k temu članku.¹⁰ Ob opisu dogodkov ob koncu vojne sem seveda na podlagi zapisa v knjigi *Suđenje Lisaku...* tudi sam navedel, da je vodstvo slovenske protirevolucije »21. aprila poslalo k njemu (Paveliću, op. p.) delegacijo, da mu je izročila memorandum«. Nato je sledil kratek povzetek vsebine memoranduma. Pomembno pa se mi zdi omeniti, da sem na koncu dodal, da pa za ta memorandum vemo le iz hrvaških virov in da se nam »glede na slovenske vire zastavlja vprašanje, kdo je ta memorandum poslal«. Namreč, prva konkretna ideja, da bi ob bližajočem se koncu veljalo navezati uradne stike z Zagrebom, se je v krogu vodstva slovenske protirevolucije pojavila šele 28. aprila 1945; o tem več v nadaljevanju. Kakor koli, podpisani sem tedaj pustil vprašanje odprto, hkrati pa tudi sam preprosto povzel podatek iz že omenjene publikacije iz leta 1946.

Sredi decembra naslednjega leta se je na Brdu pri Kranju odvijala četrta okrogla miza jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev z naslovom »Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji«, ki se je je s svojim referatom udeležila tudi Fikreta Jelić-Butić.

⁷ Fikreta Jelić-Butić: Hrvatska seljačka stranka. Zagreb 1983, str. 259.

⁸ Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagreb 1946 (dalje Suđenje Lisaku), str. 49.

⁹ O Horvatovi predvojni dejavnosti na Slovenskem in v Zagrebu mi je v pogovoru 8. 3. 1983 v Ljubljani zanimive podatke posredoval njegov takratni sodelavec Ivan Kreft.

¹⁰ Boris Mlakar: Ustaši in slovenska protirevolucija. V: Borec 1984, št. 5, str. 361–371.

V neformalnem pogovoru je beseda nanesa tudi na naš naslovni memorandum. Hrvaška kolegica mi je na podlagi na novo pridobljenih podatkov zagotovila, da avtorji memoranduma ne izhajajo iz Slovenije, temveč da ga je napisal inž. Vladimir Predavec, eden izmed Mihailovičevih delegatov, ki so aprila 1945 prišli v Zagreb. Dodala je, da ima kopijo izvirnega dokumenta in da je gornje ugotovila iz dokumentov v zapuščini politika Ilije Jukića, ki se nahaja v Arhivu Hrvatske, ter še namignila, da je vsebina memoranduma zelo verjetno povezana s pobudo vodje zadnje zavezniške misije v štabu Draže Mihailovića, ameriškega podpolkovnika Roberta McDowella, ki si je predvsem prizadeval doseči politično preživetje Mihailovića in sploh protipartizanskega tabora tudi po koncu vojne.¹¹ V svojem referatu na omenjeni okrogli mizi je Jelić-Butićeva izpostavila dejstvo, da so si Predavec in drugi v skladu z Mihailovičevimi navodili pravzaprav prizadevali priti do Vladka Mačka, a so nazadnje pristali pri Paveliću. Ta je pristavil svoj lonček in so morali četniški delegati upoštevati tudi njega oziroma tudi njemu predložiti določen memorandum. Je pa poglavnik nazadnje dovolil, da se napotijo tudi do Mačka. Toda, kot vemo iz drugih virov, je Maček srečanje z njimi odklonil. Sestavljen pa je bil tudi memorandum, naslovljen na Mačka, a je vprašanje, ali ga je ta sploh dobil.¹² Po njenem mnenju je lahko ta memorandum prišel v Zagreb po ovinku, in sicer prek škofa Rožmana, ki ga je Predavec v začetku maja 1945 obiskal v Ljubljani.¹³ Še bolj obširno je to temo ista zgodovinarica nato obdelala v svoji knjigi o četnikih med drugo svetovno vojno na Hrvaškem.¹⁴ Vsekakor pa je v tej fazi še ostajalo odprto vprašanje, ali je memorandum Mačku zares prišel v Zagreb prek ovinka v Ljubljani, predvsem pa seveda, zakaj so organizatorji procesa proti nadškofu Stepincu leta 1946 presodili, da je tudi naš naslovni memorandum Paveliću z dne 21. aprila 1945 prišel iz Ljubljane, in to kar od Rožmana in Rupnika. Velja dodati, da pa je bil edini, ki je ta memorandum že konec osemdesetih let v celoti objavil, publicist Aleksandar Vojinović v svoji knjigi o generalu Rupniku, a pri tem še ni upošteval novih dognanj zgodovinarke Jelić-Butićeve.¹⁵

Na samem procesu leta 1946 je tožilec Jakov Blažević ta memorandum še nekajkrat omenil, a Stepinac se na to ni odzval. Je pa tožilec nadškofa povprašal po že omenjeni slovenski delegaciji, ki je ob koncu vojne prišla v Zagreb in naj bi obiskala vse tri člane zagrebške »velike trojice«, Mačka, Pavelića in Stepinca. Slednji je odgovarjal, da je bila neka delegacija res pri njem, toda imen in drugih podrobnosti

¹¹ Fikreta Jelić-Butić, ustna izjava 10. 12. 1985 na Brdu pri Kranju. Več o misiji McDowella in o njegovem zaključnem poročilu Dušan Biber: Neuspeh neke misije. V: Borec 1989, št. 10–11, str. 1065–1091; Miodrag D. Pešić: Draža Mihailović u izveštajima američkih i britanskih obaveštajaca 1941–1944. Kragujevac 2003, str. 105–148.

¹² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIV, knj. 4 (dalje Zbornik), str. 1011–1015.

¹³ Fikreta Jelić-Butić: Neodvisna država Hrvatska kot združevalka kontrarevolucionarnih sil leta 1945. V: Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Borec 1986, št. 12, str. 745–746.

¹⁴ Fikreta Jelić-Butić: Četnici u Hrvatskoj 1941–1945. Zagreb 1986, str. 246–249.

¹⁵ Aleksandar Vojinović: Leon Rupnik. Zagreb 1988, str. 216–220.

se ni spomnil. Videti je, da so tedaj na sodišču neposredno povezovali memorandum s prihodom te delegacije, res pa je, da tega izrecno niso izrekli. Tudi sicer je bilo izrazoslovje s tem v zvezi precej ohlapno, saj se (v obeh povezavah) enkrat govori o Rožmanu in Rupniku, drugič o slovenskem (narodnem) odboru, tretjič pa celo o vseh skupaj. Kot rečeno, Stepinac se je medlo spominjal samo delegacije, nekoliko več podrobnosti pa je tožilec Blažević navedel s citiranjem izjave bivšega ustaškega zunanjega ministra Mehmeda Alajbegovića, ki jo je dal pred tem v zaporu. Ta tudi ni nič vedel o memorandumu, pač pa je o delegaciji dejal, da so jo sestavljale tri osebe, od katerih je eden bil duhovnik, njen namen pa je bil predvsem poizvedeti, kakšne so možnosti za organiziranje skupnega slovensko-hrvaško-srbskega odpora pred prodirajočimi Titovimi silami na območju Slovenije.¹⁶ Tudi datume, ko naj bi delegacija prišla v Zagreb, so vsi navajali le približno ali pa sploh ne, saj se enkrat govori le o letu 1945, drugič pa o začetku istega leta.

Na podlagi slovenskih virov si lahko o tem, kaj se tedaj dogajalo med Ljubljano Zagrebom, ustvarimo nekoliko bolj natančno sliko, ki ji lahko sledimo po dveh »tirih«, po eni strani prek dejavnosti Narodnega odbora, po drugi pa prek potez generala Rupnika in njegovih sodelavcev. Po spominih generalovega tajnika Stanka Kocipra naj bi okrog 10. aprila 1945 Rupnik hrvaškemu konzulu Baljiću sporočil pripravljenost, da se izvede načrt, po katerem bi se hrvaški domobrani vključili v skupni operativni načrt proti komunistom. A naslednjič ga je konzul obiskal šele 29. aprila, ko Rupnik dejansko že ni več obvladal položaja, čeprav so potem k njemu z raznimi pobudami in prošnjami še hodili Hrvati in predvsem Srbi. Tak je bil predvsem primer hrvaškega ministra Ivica Frkovića, ki se je skupaj s polkovnikom Josipom Aleksićem pri Rupniku oglasil 3. maja in ponudil skupne akcije Slovenskega domobranstva in hrvaške vojske ob umiku ter hkrati tudi pomoč v orožju. Rupnik je dejal, da s tem ne bo problemov, a da morajo predvsem Hrvati urediti svoje odnose s Srbi, ki so se tedaj koncentrirali v Sloveniji. Frkovića je nato poslal k škofu Rožmanu, prek katerega naj bi dobil stik z Narodnim odborom.¹⁷

V krogu Narodnega odbora se do 22. aprila 1945 o kakšnih aktivnih stikih s Hrvati ni govorilo, so se pa seveda posamezne ideje pojavljale že pred tem. Tega dne pa je Vekoslav Špindler izrazil mnenje, da je nujno treba dobiti zveze s Hrvati, pri čemer je mislil na stranko HSS, ter dodal, da če vodstvo tega ne bo storilo, bo krivo za nesrečo, ki bo doletela slovenski narod.¹⁸ Že naslednjega dne je bivši

¹⁶ Jakov Blažević: *Meč, a ne mir*. Ljubljana 1981, str. 370; Branimir B. Stanojević: *Alojzije Stepinac zločinac ili svetac (Dokumenti o izdaji i zločinu)*. Beograd 1985, str. 345, 346, 387; *Suđenje Lisaku*, str. 344, 368.

¹⁷ Stanko Kociper: *Kar sem živel*. Ljubljana 1996, str. 291, 336. V svoji poveljni izjavi je sicer Rupnik dejal, da je bil Frković pri njem že 29. aprila, a to je bila očitna pomota, tudi sicer je ob tem uporabil frazo »meni se čini«. Gl. Arhiv Republike Slovenije (ARS), Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (AS 1827), Rupnikov proces, t. e. 76, Rupnikova izjava 1. 2. 1946.

¹⁸ ARS, Republiški sekretariat za notranje zadeve (AS 1931), Zbirka Albina Šmajda, Dnevnik, zapis 22. 4. 1945.

kranjski dekan Matija Škerbec, ki se je v zvezi s Hrvati v nadaljevanju še angažiral, tajniku Narodnega odbora, Albinu Šmajdu, dejal, da mora ta (odbor, op. p.) nujno »stopiti v zvezo z Mandićem in Pavelićem – naj dovoli stik z Mačkom, kateremu naj prepusti oblast na Hrvaškem«. ¹⁹ Zatem je prišlo v tej zadevi do nekajdnevnega zatišja, je pa prav dekan Škerbec nato 28. aprila na znamenitem sestanku med Rupnikom, Rožmanom in zastopniki Narodnega odbora, ko so slednji skušali pridobiti Rupnika, da bi jim od Nemcev izposloval prepustitev oblasti, spet sprožil to vprašanje. Po Kociprovem spominu je dejal, da gre tudi na Hrvaškem za nekakšen podoben proces prehajanja oblasti, in zato dejal Rupniku: »Gospod prezident, vi nam boste izposlovali, da bo po vašem posredovanju šla naša deputacija na Hrvaško.« Rupnik je bil do te ideje skeptičen, saj je menil, da bi to stvar zapletlo in da je poglavnik povsem nemški človek, poleg tega pa da ima dokumente o njegovih apetitih po Slovencih. ²⁰

A delegacija je v Zagreb vseeno odšla, pri čemer ne vemo, koliko je bila za njen odhod potrebna še Rupnikova pomoč. Prvega maja je imel Narodni odbor sejo, na kateri so sklenili, da »delegacija naj bi takoj odšla. Poiskati osebe in način«. Popoldne istega dne je imel odbor srečanje z inž. Predavcem, ki je bil očitno že v Ljubljani. V skladu z navodili Draže Mihailovića je tudi Slovencem povedal, da je treba ustanoviti »jugoslovanski protikomunistični odbor«, vojska tega odbora pa naj bi bili vsi, ki se borijo proti Titu. Skupaj s Predavcem so znova sklenili, da gre slovenska delegacija v Zagreb, posebej tudi k Mačku. Tako Mihailović kot tudi slovenski Narodni odbor sta namreč tedaj resno računala, da bo ta kot sprejemljiv človek za zahodne zaveznike na Hrvaškem prevzel oblast. ²¹ Tretjega maja sta se pri Narodnem odboru oglasila še omenjena Frković in Aleksić. Frković je očitno v Ljubljano prišel, da bi ponudil sodelovanje ustašev, ki so čutili, da se jim bliža konec, hkrati pa menili, da morajo v Ljubljani imeti že neke zveze z zahodnimi zavezniki. Tudi sami so namreč tedaj k zaveznikom poslali delegacijo s posebnim memorandumom. Popoldne je Narodni odbor tako sklenil, da se delegacija takoj odpravi v Zagreb, ter izdal »Pooblastilo NO msgr. Škrbca M., ing. Berkopca Tone-ta in por. Meršola Miroslava, da se obvezno razgovarjajo in napravijo sporazum za skupno organizacijo borbe proti komunizmu. Dogovor postane obvezen, ko ga ratificira NO za Slovenijo. Ljubljana, 3. 5. 1945.« ²²

Delegacija Narodnega odbora v omenjeni sestavi je odšla v Zagreb naslednjega dne, 4. maja, spremljali pa so jo omenjena Frković in Aleksić kot tudi konzul Baljić, ki se je očitno takrat poslovil od svojega ljubljanskega službenega mesta. O tej poti v Zagreb je šef delegacije, dekan Škerbec, po vojni objavil sicer zelo kratek

¹⁹ Prav tam, Slovenska ljudska stranka 1945, zapis 23. 4. 1945.

²⁰ Stanko Kociper: Usodni dnevi-usodni koraki. V: Tabor 1978, št. 9, str. 221.

²¹ ARS, AS 1931, Zbirka Albina Šmajda, Dnevnik, zapis 1. 5. 1945.

²² Prav tam, Narodni odbor 1945, zapis 3. 5. 1945. Inž. Berkopec je bil član Akademskega društva Straža, por. Meršol pa je bil domobranski častnik, pred tem pribočnik načelnika štaba podpolk. Ernesta Peterlina, ki je bil sicer tedaj že nekaj mesecev v dachauskem taborišču.

spominski zapis. Po njem naj bi odšel v Zagreb na pobudo predsednika Narodnega odbora Jožeta Basaja, in sicer zaradi Frkovićeve prošnje, da gre do Mačka kak njegov prijatelj, ki bi ga pregovoril, da bi prevzel vladu na Hrvaškem. Škerbec pa je bil res Mačkov prijatelj, saj sta bila v tridesetih letih skupaj v zaporu.²³ V hrvaško glavno mesto jih je z avtom peljal konzul Baljić. Že ob 11. uri zvečer so se sestali s Pavelićem in njegovim štabom, ki ga je Škerbec obvestil, da so preteklo noč Slovenci razglasili svojo državo, in menil, da se Slovenci in Hrvati lahko uspešno uprejo Titovemu prodiranju. Poleg tega je bil naprošen, da pri Paveliću posreduje za prosto pot srbskim četnikom skozi Hrvaško. Drugi dan, tj. 5. maja, sta z inž. Berkopcem šla k Mačku, ki pa se je že pripravljaj na odhod in dejal, da je pač za kakršno koli kombinacijo vse že prepozno in zamujeno. Škerbec se je nato takoj odpravil proti Ljubljani, ki pa je ni več dosegel.²⁴ Že omenjene izjave ministra Alajbegovića glede prihoda slovenske delegacije se torej ujemajo s pisanjem dekana Škerbca, čigar različico v glavnem potrjujejo tudi povojni zapisi Franca Bajleca, in sicer da je 3. maja v Ljubljano »prišla neka hrvaška osebnost s poročilom, da bo na Hrvaškem prišlo do spremembe, da bo vladu prevzel dr. Maček in da naj bi NO poslal takoj nekoga, ali kakšno delegacijo v Zagreb na razgovore zaradi skupnega nastopa Hrvatov in Slovencev. NO je naprosil msgr. Matijo Škerbca, ki je bil Mačkov osebni prijatelj in msgr. Škerbec je ta dan, to je 4. maja odpotoval v Zagreb z navodili, da se v imenu NO informira in razgovarja z dr. Mačkom, odnosno z novim hrvaškim narodnim vodstvom.«²⁵ Ob tem ostaja še odprto vprašanje, ali se je tedaj v Zagrebu Škerbec oglasil tudi pri nadškofu Stepincu. Na procesu v Ljubljani leta 1946 so škofu Rožmanu očitno očitili tudi Škerbčevo pot do Pavelića in Stepinca zaradi političnih pogovorov. V svojem zagovoru je Rožman na to zapisal, da »dekan Škerbec je bil v Zagrebu pri nadškofu, da bi dobil kaj poročil, ker smo bili že dlje časa brez zvez s predsednikom škofovskih konferenc. Pri poglavniku ni bil, ker ni imel z njim nič opraviti.«²⁶ Kakor smo videli, Škerbec morebitnega obiska pri nadškofu ne omenja, lahko pa da je imel poseben dogovor z Rožmanom in je to zamolčal, čeprav se to ne zdi logično, saj je bil omenjeni Rožmanov zagovor v emigraciji tedaj že objavljen, in sicer enajst let pred Škerbčevim spominskim zapisom.²⁷

²³ Matija Škerbec: Spomini in reminiscence na katoliško gibanje med Slovenci zadnjih 35 let. 1948, str. 35.

²⁴ Matija Škerbec: Moja pot v Zagreb. V: Vestnik 1976, št. 7–8, str. 133–134; Tine Debeljak: Nekaj pogledov z naše perspektive na Josipa Broza Tita. V: Svobodna Slovenija, št. 42, 43, 44, 27. 10.–10. 11. 1983.

²⁵ Franc Bajlec: Gradivo k Vetrinju. V: Vestnik 1962, št. 8, str. 186.

²⁶ Jože Jagodic: Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu. V: Zbornik Svobodne Slovenije 1965, str. 71.

²⁷ O tem gl. tudi Rupnikovo izjavo pred sodiščem v Dušan Željeznov: Rupnikov proces. Ljubljana 1980, str. 287. V omenjenem delu A. Vojinovića se pojavlja celo podatek, da je slovenska delegacija tedaj obiskala tudi nemškega poslanika v Zagrebu Siegfrida Kascheja. Gl. prav tam, str. 224.

Kakor koli že, iz omenjene rekonstrukcije dogodkov ne izhaja oziroma ni videti, da bi iz Ljubljane pred 21. aprilom v Zagreb Paveliću poslali kak memorandum ali pa da bi ga tega dne v Zagrebu kdo v imenu Rožmana, Rupnika ali Narodnega odbora sestavil in predal naslovniku. V Ljubljani so namreč tedaj sploh šele začeli razmišljati, da bi bilo dobro navezati stik tudi z Zagrebom.

Da pa bi to vprašanje vsaj malo dodatno razsvetlili, naj se vrnemo k vlogi inž. Predavca. Na sojenju Draži Mihailoviću v Beogradu je prišlo na dan, da je do posameznih stikov med četniškimi komandanti in ustaškimi oblastmi prihajalo že pred koncem vojne. V tem smislu je bila pomembna vloga beograjskega odvetnika Ranka Brašića, ki se je večkrat mudil v Zagrebu. Je pa Mihailović vztrajal, da mu je dal samo nalogo, da dobi zvezo s hrvaškim domobranstvom in predvsem z »mačkovi«, torej s funkcionarji HSS. Na sodišču so tedaj pokazali tudi dvoje Mihailovićevih pisem, eno naslovljeno neposredno na Stepinca, drugo pa na Brašića, ki govori o pogajanjih s Pavelićem. Mihailović je avtentičnost pisem zanikal, češ da so pisci sicer uporabili le njegov lastnoročni bianco podpis. Videti je, da je bilo temu res tako.²⁸ Sredi aprila pa je Mihailović v Zagreb v skladu z že omenjenimi sugestijami McDowella poslal še inž. Predavca in generala Svetomira Đukića, da dosežeta sporazum z Mačkom, Predavec pa naj bi nato odšel še naprej v Ljubljano na podobne pogovore s slovenskim Narodnim odborom. Preden sta odposlanca prišla do Mačka, ki je bil tedaj še interniran, so ju prestregli ustaši in privedli pred Pavelića. Formalno nista bila ujetnika, Pavelić pa je zatem v bistvu z njima začel prave politične pogovore; Predavec, čigar glavna naloga je bila doseči razširitev Mihailovićevega Centralnega nacionalnega odbora s Hrvati in Slovenci, se je med 17. in 22. aprilom tako skupaj z Đukićem oziroma Brašićem trikrat sestal s Pavelićem. Ta je vztrajal, da je treba dogovor skleniti z njim, kar je Predavec na kodiran način sporočil Mihailoviću, ki se nato ni več odzval.²⁹ Dogovora pravzaprav ni bilo, razen nekaterih sporazumov o prehodu četnikov skozi NDH, je pa 22. aprila Predavec skupaj z Brašićem Paveliću po vsej verjetnosti predal memorandum, ki je glavni predmet tega prispevka. V njem je po vseh obrazložitvah potrebne nove strategije bistvena prav prošnja, da jima Pavelić omogoči srečanje s predsednikom HSS.³⁰ Poglavnik je nato Predavcu dovolil, da gre tudi k Mačku, a je ta zaradi nezaupanja sestanek odklonil. Sta pa Mihailovićevega odposlanca 27. aprila sestavila še memorandum na Mačka, upajoč, da mu ga bosta na kakršen koli način lahko dostavila. Nato je s Pavelićevim dovoljenjem Predavec odšel v Ljubljano.³¹ Tam se

²⁸ Izdajnik i ratni zločinac, str. 287–294; Josip Hrnčević: Svjedočanstva. Zagreb 1984, str. 169–170; Bojan B. Dimitrijević: Kako je đeneral video Hrvate? Dragoljub Draža Mihailović o Hrvatima i hrvatskom pitanju 1941–1945. godine. V: Dijalog povjesničara-istoričara 6. Zagreb 2002, str. 107–109.

²⁹ Stephen Clissold, ki je na zahodu kot eden prvih pisal o teh dogodkih, je še menil, da je bila ta Mihailovićevega misija namenjena k Paveliću, Mačka sploh ne omenja. Glej Stephen Clissold: Whirlwind. An Account of Marshal Tito's Rise to Power. London 1949, str. 217–218.

³⁰ Fikreta Jelić-Butić v omenjeni knjigi o četnikih na Hrvaškem omenja, da se je enkrat skupaj s Predavcem s Pavelićem sestal tudi Mihailovićevega hrvaški general Matija Parac.

³¹ Ilija Jukić: The Fall of Yugoslavia. New York, London 1974, str. 279–281; Bor M. Kara-

je, kot smo že videli, sestel z Narodnim odborom, a zatem bil navzoč tudi na znanem zasedanju na Taboru ob razglasitvi slovenske države. Zborovalce je ob tej priložnosti tudi na kratko nagovoril in predvsem pozdravil v imenu »vrhovnega poveljnika kraljeve jugoslovanske vojske v domovini generala Draže Mihailovića«. ³²

Inž. Predavec, sin nekdanjega podpredsednika HSS Josipa Predavca, je vsa povojna leta živel v Veliki Britaniji in tam, podobno kot Slovenec Ljubo Sirc, deloval tudi kot aktivni član t. i. demokratske alternative. Leta 1990 je dal obširni intervju za zagrebško revijo *Start*. V njem se je spomnil tudi svojih srečanj v Zagrebu in Ljubljani aprila in maja 1945. V veliki meri je potrdil potek dogodkov, kot smo ga na podlagi drugih virov prikazali zgoraj, pri čemer pa nekaj podrobnosti vendar še zmeraj ostaja nepojasnjenih. Po njegovem pričevanju je Pavelić, ko so ga privedli k njemu, takoj vedel, kdo je, čeprav se je sam predstavljal za nekega Janka Petrovića. Poglavnik je, kot rečeno, najprej vztrajal, da se morajo četniški emisarji pogajati z njim in ne z Mačkom. Ko pa Predavec ni »mogel« več dobiti zveze z Mihailovićem, je popustil in jim prepustil proste roke za dogovarjanje z Mačkom, h kateremu je za dogovor za srečanje sam naprej poslal generala Anteja Moškova, a kot že omenjeno, prvak HSS je srečanje odbil. Na tej točki nato Predavec omenja, da sta z Brašičem sestavila memorandum, naslovljen na Mačka, in ga oba tudi podpisala, ne navaja pa točnega datuma, kdaj je bilo to besedilo sestavljeno. ³³ Tudi ne omenja, da bi že pred tem (21. oziroma 22. aprila!) v posebnem memorandumu zaprosila poglavnik, da bi jima omogočil stik z Mačkom. Na to je Pavelić dejal: »... jaz tu ne morem nič, pojdita k Slovenskemu narodnemu odboru«. Po prihodu v Ljubljano se je Predavec najprej pogovarjal z odborovim tajnikom Albinom Šmajdom, nato pa je na lastno pobudo odšel še k škofu Rožmanu, ki je nanj naredil zelo pozitiven vtis. Rožman mu je po Predavčevih besedah obljubil, da bo poslal v Zagreb z memorandumom za Mačka kanonika Škerbca, ki je bil z njim skupaj v zaporu. Tu sledi zanimiva in pomembna Predavčeva trditev: »Njega (Škerbca, op. p.) so na poti ujeli, ker je ta memorandum v jugoslovanskem tisku objavljen kot memorandum škofa Rožmana ...« No, kot smo videli zgoraj, se kot memorandum škofa Rožmana (in generala Rupnika) v »jugoslovanskem tisku« navaja le memorandum Paveliću z 21. aprila, medtem ko Predavec pravi, da je Škerbec v Zagreb nesel memorandum Mačku (z dne 27. aprila). Očitno je Predavec tukaj zamenjal oba memorandum ... Tu torej nastopi tista temeljna nejasnost, kako so povojne hrvaške oblasti memorandum Paveliću povezale z Rožmanom in Rupnikom. Ali je mogoče Škerbec dobil od Predavca tudi ta memorandum in ga nesel v Zagreb, kjer so ga po vojni našli v

pandić: *Gradanski rat u Srbiji (1941–1945)*. Cleveland 1958, str. 436–445; Jovo Popović, Marko Lolić, Branko Latas: *Pop* izdaje. Zagreb 1988, str. 366–367; Jozo Tomasevich: *The Chetniks*. Stanford 1975, str. 452–453.

³² Zgodovinska proklamacija. V: *Slovenec*, 4. 5. 1945, str. 2.

³³ Ta memorandum z datumom 27. 4. 1945, a brez podpisov, je bil leta 1985 objavljen v zbirki četniških dokumentov. Glede na to, da se njegovo besedilo prične z besedami »pred nekaj dnevi smo vam predložili prošnjo, da nas sprejmete ...«, je omenjeni datum gotovo pravi. Gl. Zbornik, str. 1011–1015.

ustaškem arhivu, ki se je tedaj sicer nahajal v prostorih nadškofije, kamor ga je pred umikom iz Zagreba deponirala ustaška vlada? Vsekakor je morala obstajati neka povezava z Ljubljano ali Slovenci, da so lahko prišli do takšnega sklepa. Tudi Predavcu je sicer spomin nekoliko šepal, saj je, recimo, zasedanje na Taboru, ki se ga je udeležil in ki se ga je spomnil v nekoliko ironičnem duhu, datiral s 6. majem. Ni se več vrnil v Zagreb, temveč se je skupaj z Brašičem odpravil na zahod k ameriškim zaveznikom.³⁴ Naj tu še opomnimo, da tako škof Rožman v svojem zagovoru in še posebej dekan Škerbec v svojih spominih izrecno nista omenjala Predavčevega memoranduma za Mačka.

Ob koncu na memorandum Paveliču z 21. aprila 1945 pogledjmo še enkrat, in sicer predvsem z vsebinskega stališča. Že uvodni stavek, namreč »Poglavnik, na osnovi dobljenih navodil, razgovora, ki ste ga vodili z nami, kot tudi na osnovi pooblastil, s katerimi razpolagamo ...«, kaže, da gre za besedilo inž. Predavca (in Brašiča), ki je sledilo že opravljenim pogovorom s Paveličem, in da nikakor ne more iti za besedilo ali tudi samo idejo Rožmana in Rupnika. V nadaljevanju se vsebina memoranduma ukvarja predvsem s tem, kako rešiti srbsko-hrvaško nasprotje, da bi prišli do nekakšne politične platforme za vsaj konfederalno obnovo Jugoslavije in s tem pritegnili (pozitivno) pozornost in pomoč zahodnih zaveznikov. To je seveda problematika, ki je tipična za Mihailovičev Centralni nacionalni komite, medtem ko ni iz nobenih virov znano, da bi se Rožman ali Rupnik s tem kadar koli ukvarjala. Memorandum nato preide na izpostavljanje odločilne vloge Vladka Mačka kot človeka, ki ga v tujini (na Zahodu) še vedno štejejo za legitimnega predstavnika hrvaškega naroda. Zato pisci memoranduma prosijo poglavnika, da jim omogoči stik s predsednikom HSS. To je še eden od odločilnih dokazov, da gre tu za akcijo inž. Predavca in Brašiča. O vsem tem namreč tedaj v Ljubljani nihče ni imel niti pojma. Hkrati to dokazuje, da tisti, ki so ob procesu proti Stepincu za omenjeni memorandum dejali, da gre za memorandum, poslan Stepincu, Mačku in Paveliču, tega sploh niso natančno prebrali. Oba podpisa pod memorandumom sta navedena v obliki kratic. R.M.B. bi lahko pomenil podpis Ranka Brašiča, medtem ko VI. (VI.?) O. le težko vidimo kot podpis Vladimirja Predavca.

³⁴ Mirko Galić: *Politika u emigraciji. Demokratska alternativa*. Zagreb 1990, str. 166–168.